

Restauratie van een bijzonder staand horloge

Nicolaas Wyland in het MNU

Dankzij een legaat is weer een prachtige klok toegevoegd aan de collectie van het Museum van het Nederlands Uurwerk (MNU). Het betreft een staand horloge met de signatuur "Nicolaas Wyland Amsterdam", voorzien van een afbeelding van de walvisvaart (foto 1).

Door Rob Memel, Patricia Gerritsen en Els Schut

Met dank aan Michiel van Hees

De klok was in een slechte staat en met de hulp van onder andere de vrienden van het MNU werd het mogelijk om klok te laten restaureren door Patricia Gerritsen (de kast), Els Schut (wijzerplaat-schildering) en Rob Memel (het uurwerk). Tijdens een gezellige en zeer informatieve bijeenkomst met genodigden is op 1 juli de klok officieel onthuld in het MNU. De drie hierboven genoemde restauratoren beschrijven op eigen wijze en binnen hun specialisme de restauratie van het staand horloge.

HET UURWERK

door Rob Memel

Nicolaas Weylandt is omstreeks 1700 geboren en overleden in 1756. Hij was vanaf circa 1720 werkzaam in Amsterdam. Als specialist in "capitale horlogien" wordt de in mei 1756 nagelaten inventaris uurwerken van de "kunstwerckman" Weylandt publiekelijk ver-

kocht. Nicolaas Wyland is geen onbekende naam. Met name staande horloges, maar ook zakhorloges, tafelklokken en een consoleklok zijn van hem bekend. Zijn achternaam komt men op diverse schrijfwijzen tegen. Meestal is de signatuur Weylandt of Weylant. Wyland met een "d" is een uitzonderlijke wijze van signeren; er zijn niet veel andere klokken dan die van het MNU bekend, die op dergelijke wijze is gesigneerd.

Walvisvaart

De rijke wijzerplaat (foto 2) kent, naast de minuut- en uurwijzer, een wekker-schijfje en aanduidingen voor de seconde, dag, datum, maan en maand. De gravering is krachtig en heeft een niet veelvoorkomend type halfuurteken in de vorm van een waaier. Alle demontabele delen van de wijzerplaat zijn voorzien van het graveursteken NW dat wellicht te herleiden is naar Nicolaas Wyland

2. Wijzerplaat met gezicht op de Noordelijke Ijszee en scheepjesmechaniek

1. De gerestaureerde klok mag weer in de schijnwerpers staan in het MNU

3. De initialen 'N W' zijn duidelijk zichtbaar ingekrast

(foto 3). Aan de onderzijde van de wijzerplaat is een fraai mechaniek geplaatst van de walvisvaart. Bijzonder te vermelden is dat er ook een horloge met afbeelding van de walvisvaart van Weylandt bekend is (zie *5000 Jahre Zeitmessung*, Jürgen Abeler, pag 83).

Het uurwerk was erg vuil en had veel olie gekregen die op diverse onderdelen dik was aangekockt. Het onderhoud van het uurwerk bestond uit niet veel meer dan de standaard werkzaamheden en

kleine reparaties, vandaar dat ik uitvoeriger stilsta bij drie kenmerken in het uurwerk die mij opvielen.

Omgekeerd anker

Wat direct aan het uurwerk in het oog springt is het omgekeerde anker aan de onderzijde van de platine teneinde de aandrijving van het mechaniek aan de onderzijde van de wijzerplaat mogelijk te maken. Het nut hiervan is niet alleen,

4. Binnenzijde van het uurwerk met de onderin geplaatste ankerang

dat het mechaniek hierdoor direct vanaf de ankeras bediend kan worden, maar ook dat de slingerophanging lager is waardoor de lens en het bijbehorende venster keurig midden in de deur vallen. Op foto 4 is goed te zien dat de tandwielen van het slagwerk en die van het gaande werk ieder een eigen kant op gaan. Een ander opvallend onderdeel is de schepper van het slagwerk. Dit betreft

een schepper met een lang uiteinde dat gewoonlijk wordt gestuit op een pen die in de zaag is geklonken. Op de plek waar deze pen hoort te zitten, zit inderdaad een gaatje, echter er is gekozen voor een techniek die later algemeen is toegepast bij Nederlandse staande horloges met een lichtermechanisme door de platine heen.

Onbekende nazaat

Wat tenslotte ook opvalt is de fraaie staat van het uurwerk en de zeer strakke afwerking van enkele onderdelen zoals de minuutpijp, de wekkerhamer, de scherp gebogen wekkeruitlichter en de modern halfrond gebogen belsteunen (foto 5). Even is gedacht aan een laat 19e eeuwse replica toen de 18e eeuwse staande klok weer in de mode kwam en bedrijven zoals Van Riel en De Graaf niet onverdienstelijke produkten afleverde. Op de windvleugel van de klok van Nicolaas Wyland staan echter twee reparatiesignaturen waarvan één het jaartal met grote mate van zekerheid "1836" laat zien. Hoewel ik het niet kan bewijzen vraag ik mij af of de Nicolaas

5. Voorzijde, de bellen zijn op halfrond gebogen steunen geplaatst

Weylandt, overleden in 1756, dezelfde maker is als die van het bijzonder aantrekkelijke staand horloge van het MNU met de signatuur van Nicolaas Wyland. Zou het een tot dusverre onbekende nazaat of familie van de bekende Nicolaas Weylandt zijn?

	Benaming	Tandwiel	Rondsel
GAANDE WERK	Grondrad	96	
	Minutenrad	64	8
	Tussenrad	60	8
	Ankerad	30	8
SLAGWERK	Grondrad	104	
	Pennenrad	84	8
	Hartrad	54	6
	Jaagrad	48	6
	Windvleugel		6
WIJZERWERK	Uurad	72	
	Wisselrad	36	6
	Minutenrad	36	

RESTAURATIE VAN DE KLOKKAST

door Patricia Gerritsen

De klokkast behorend bij het uurwerk van Nicolaas Wyland heeft de traditionele vorm en stijlkenmerken van het bekende Amsterdamse staande horloge. Het is gemaakt van eikenhout dat met wortelnoten is gefineerd. Op een enkele plek is echter ook naaldhout aangetroffen. Het front is voorzien van het veelvoorkomende inlegwerk in schubvorm. De kap heeft een eenvoudige toog, onderbroken door snijwerk van een naar voren komend blad. De pilaren hebben een rechte platte vorm met messing base-

menten en Korinthische kapitelen. De deur heeft zogenoemde schouders. Het gegoten slingerfenster ornament is van een weinig voorkomend model, doch ook bekend bij twee andere klokkasten met een Wylandt uurwerk. De onderkast is gebombeerd aan voorkant en zijkanten, de knieën zijn breed en de kast staat op vier gedraaide iepenhouten bolpootjes.

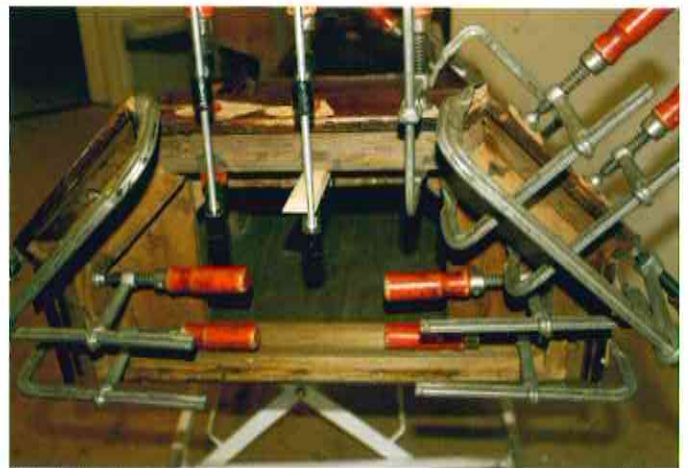
Uitgebreide inspectie

In samenspraak met het museum heeft restauratieatelier P.M. Gerritsen een uit-

gebreide inspectie uitgevoerd om de restauratiebehoefte goed te kunnen beoordelen. Het was al snel duidelijk dat de werking van de originele lijm zijn functie had verloren. De lijm tussen massieve delen was broos en uitgedroogd, waardoor er enorm veel onderdelen los zaten of dreigden los te raken. Tevens was de kast in de loop der jaren op diverse manieren geholpen de tand des tijds te doorstaan. Tengevolge hiervan werd veelvuldig lijmwerk aangetroffen, waarbij een scala aan moderne, niet

6. Kap met los geraakte delen

7. Klemmen houden de gelijmde delen aan de onderzijde vast

8. Een ontbrekend lijstje is bijgemaakt

9. Nieuwe delen van oud eikenhout

authentieke lijmsorten was gebruikt. Zo was het toeglijstwerk met een overvloed aan Velpon vastgelijmd op een dusdanige manier dat zelfs het ajour zaagwerk niet gespaard was gebleven (foto 6). Ook bleek dat de kast niet compleet meer was. Het bovenste deel van de kap, de zogenoemde pet met een schoorsteentje, ontbrak in zijn geheel.

Naar aanleiding van deze inspectie is er een restauratieplan opgesteld. Per onderdeel is besproken wat wel en wat juist niet onder handen genomen diende te worden.

Restauratie van de kast

Daar de bodem van de kast moest worden vervangen en dus uit de kast was, ontstond de gelegenheid om het lijstwerk van de plinten met tangen via de onderkant goed te klemmen. De plint is samengesteld uit drie profielen; deze zijn alle losgemaakt. De oude beenderlijm had in de loop der tijd zijn plakkracht verloren waardoor dit redelijk makkelijk ging. Oude lijmresten zijn onder inwerking van behangplaksel verwijderd.

Behangplaksel zorgt ervoor dat lijm langdurig vochtig blijft, met als gevolg dat de lijm weer zacht wordt en te verwijderen is. De resten van nieuwere lijmsorten moesten mechanisch worden weggehaald. De te lijmen oppervlakken zijn vervolgens vlak gemaakt, getand met een tandbeitel en met een mengsel van warme beender- en huidenlijm gelijmd. (foto 7).

Het profiellijstwerk op de bovenrand van de onderkast is op dezelfde manier gelijmd. De niet originele gebroken bodem van de kast is vervangen door een oud eikenhouten bodem. Ook de iepenhouten poten waren niet origineel, maar omdat deze in goede staat waren, zijn ze weer teruggeplaatst.

Incisies

Aan beide zijden van de onderkast zat finer los. Omdat dit dik finer was, een kenmerk van kwaliteit, en we de oude oppervlakteafwerking niet wilden aantasten, is ervoor gekozen incisies te maken en met een spatel vislijm onder het finer aan te brengen. Vervolgens

konden via de nog open onderkant lijmtangen met een klos in de gewelfde vorm van de zijden worden geklemd. Op het front van de onderkast ontbraken twee stukjes finer van het inlegwerk. Deze zijn aangevuld, gekleurd en geretoucheerd.

De deur is uit de kast genomen om de losse halfronde profiellijstjes rondom de deur te kunnen lijmen. De kromgetrokken segmenten zijn losgemaakt, schoongemaakt, opgeschoven en opnieuw gelijmd. Vanwege krimp zijn er twee stukjes hout bijgemaakt.

Het achterschot bestaat uit twee eikenhouten delen die met een messing- en groefverbinding met elkaar zijn verbonden. Omdat deze delen de neiging hadden om te wijken, zijn er tijdens een eerder restauratie balkjes aan de binnenkant gelijmd. In overleg is besloten deze niet subtiele, doch doeltreffende oplossing te handhaven.

Het lijstwerk waar de kap op rust is ook losgenomen en op reeds eerder beschre-

ven manier gelijmd. Het gebroken glas in de deur van de kap is vervangen door oud glas, los lijstwerk aan de kap is gelijmd en een ontbrekend lijstje is met de hand in hetzelfde profiel geemaakt, gekleurd en afgewerkt. (foto 8).

Middenschoorsteentje

De ontbrekende pet van de caddy is door de restaurator in zijn geheel bijge-

maakt. Het blindhout is van oud kwartiers gezaagd eikenhout gemaakt, waar het profiel in is geschaafd. Vervolgens is het lange deel in verstekken gezaagd voor de vorming van het front en de twee zijden. (foto 9).

Hierna zijn de afzonderlijke delen van gezaagd wortelnoten finer voorzien. Door gebruik te maken van warme lijm en een finerhamer kon het finer in de

vorm van de rondingen worden gelijmd. Vervolgens kon het geheel worden gelijmd tot de uiteindelijke pet. Deze is afgewerkt met waspolitoer. Het dakplateau is vervaardigd uit oud eikenhout. Tevens is door de restaurator een notenhouten middenschoorsteentje gemaakt en bevestigd op de pet. Bij de plaatsing zijn de Atlas en de Engelen op hun oude plek teruggekeerd.

RESTAURATIE VAN DE WIJZERPLAAT

door Els Schut

Het gebeurt niet iedere dag, dat je de Nederlandse geschiedenis zo tastbaar in handen krijgt: een natie van zeevaarders, maar ook van uitstekende klokkenmakers. De schepen zijn inmiddels vergaan, maar het uurwerk laat nog steeds van zich horen! De wijzerplaat vertelt het verhaal van het rijke verleden van de walvisvangst. Ook in de Zaanstreek speelde deze tak van de scheepvaart alsmede de traanverwerkende industrie een belangrijke rol. De plaat verhaalt hierover: schepen en sloepen in actie tijdens de barre en gevaarlijke omstandigheden in de Noordelijke IJszee.

Dankbare klus

Mijn opdracht was om de wijzerplaat plus alle daarbij behorende, beschilderde delen, zoals de maanschijf, scheepjes, maandschijf en weekschijf schoon te maken en daar, waar nodig te restaureren. Een dankbare klus, want als de

eerste lagen vuil en lak verwijderd zijn, m.b.v. Vulpex 1:1, wordt in de meeste gevallen de oorspronkelijke en heldere beschildering zichtbaar. Een goed voorbeeld hiervan is de maanschijf (foto 10). Hierbij werd ook gelijk duidelijk, dat in het verleden iemand de sterrenhemel heeft over geschilderd. De sterrenhemel reageerde gevoelig op eenvoudige reinigingsalcohol, terwijl de maantjes onaangetast bleven. Ook is er een niveauverschil tussen de hemel en de maantjes m.a.w. de hemel is in een later stadium om de maantjes heen geschilderd. Ik was wel blij met deze wetenschap: het maakte me nog scherper en alerter bij het reinigen van de andere delen.

Argwaan

Waarschuwing nr. 2 bestond uit het verschil in "handschrift" tussen het zeegezicht van de achtergrond en de voorzijde van de plaat. Na schoonmaak van

het zeegezicht viel op, dat de verflaag erg veel losse kwasthaartjes vertoonde: waarschuwing nr. 3. Een slechte kwast? Een nonchalante schilder? In ieder geval een andere kwaliteit. Hoe dan ook, het vermoeden rees, dat het hier een overschildering betrof. Na overleg werd besloten om voorzichtig een gedeelte van de beschildering te verwijderen.

De argwaan werd beloond: elke schoon-gemaakte centimeter gaf een verrassing prijs. Een stukje zee, in een kleurstelling, die veel beter aansloot bij het andere schilderwerk... een achterstevan van een schip, zó gedetailleerd, dat de scheepsjongens zichtbaar waren....zelfs een schip, gestrand in het pakijns! (foto 11). Even rees bij mij het vermoeden, dat ik het Behouden Huys misschien nog tegen zou komen! De originele beschildering was nog volkomen in takt, zij het een beetje "mager".

10. De maan behoefde dringend een schoonmaakbeurt

11. Bij de restauratie kwam een verrassend tafereel te voorschijn: walvisvaarders in de Noordelijke IJszee

12. De verf op de wijzerplaat had op een aantal plekken los gelaten

Rijke reder

Tijdens de causerie op 1 juli in het MNU werd door drs. C.F.L. Paul, voormalig Conservator Nederlands Scheepvaartmuseum, op deze overschildering nog eens nader ingegaan. Het vermoeden bestaat, dat deze klok mogelijk in het kantoor van een rijke reder heeft gestaan. In deze ruimte ontving hij ook zijn relaties, die waarschijnlijk een financieel belang in zijn onderneming in de Noordelijke IJszee hadden. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de gevaren van de onderneming t.w. de ijsberen, die een bedreiging voor de bemanning betekenden, alsmede het mogelijk verlies van de

schepen in het pakijs, niet bepaald een stimulans voor investeerders bleken. Een afbeelding op zo een voornaam uurwerk, die deze gevaren nog eens benadrukte, was dus niet in het belang van de reder. Wellicht is om deze reden indertijd de achtergrondbeschildering van een wat neutralere voorstelling voorzien!

Na al deze avonturen werd het tijd voor de wijzerplaat met Aurora en Luna. Maar alvorens hieraan te beginnen, moest de gegraveerde messing omlijsting onder handen genomen worden. Ook hier weer verwondering, dat onder al de

lagen verkleurde lak en vuil het messing zich als nieuw vertoonde. Hiertoe werden iets grovere schoonmaakmiddelen aangewend: puimsteenpoeder, Vulpex, en een zachte messingborstel.

Oude retouches

Anders was het met de beschildering: na de schoonmaak werd duidelijk, dat deze erg beschadigd was. Ook vertoonde de plaat retouches uit het verleden. De grootste zorg betrof echter de hechting tussen de verf en de messing drager: op diverse plaatsen ontbrak de beschildering en overige delen kwamen los van de ondergrond (foto 12). De oplossing kwam tot stand na diverse adviezen van bevriende relaties: een paraloïd (kunst)hars moet de plaat voor de lange duur vrijwaren van het voornoemde probleem.

Na al deze voorbereidende werkzaamheden, die de meeste tijd in beslag nemen, komt dan de afwerking. Aangezien voor de oorspronkelijke beschildering olieverf werd gebruikt, is ook hier gekozen voor pigment in lijnolie. Alle ontbrekende delen moeten weer op kleur ingevuld worden, hier en daar een retouchering en als laatste een matglanzende schilderijsvernis, die er voor zorgt

dat de plaat beschermd wordt, zodat wij allemaal nog lang van deze pracht kunnen genieten. Ga kijken!

Literatuur

De Nederlandse staande klok, J. Zeeman, 1977
5000 Jahre Zeitmessung, Jürgen Abeler, 1978
Nederlandse klokken- en horlogemakers vanaf 1300, Enrico Morpurgo
Klokken en Klokkenmakers, C. Spierdijk 1972
Beschrijving van diverse Wyland klokken, Berry van Lieshout 2010